

Christaller beneveld

Ontwerpers pogen vat te krijgen op de vermenging van de publieke en private ruimte en het ontstaan van centrumfuncties op perifere plekken. Zij wensen een onbevangen analyse van verstedelijgingsverschijnselen. De vraag is of hun perspectief van nevelstad of 'città diffusa' hiervoor wel het meest geschikt is.

PIETER SAEY EN NATHALIE VAN NUFFEL

De voorstanders van het concept nevelstad en aanverwante concepten sluiten zich aan bij de planologen die niet langer de tweedeling tussen stad en platteland als uitgangspunt nemen. Traditioneel werd deze tegenstelling als de norm beschouwd en alles wat daar niet aan beantwoordde, was onjuist. In plaats daarvan wordt nu aan de hand van het concept nevelstad de huidige verweving van stad en platteland als vertrekpunt genomen voor de planologische praktijk en de wetenschappelijke theorievorming. Centraal hierbij is de gedachte dat iedere plek zijn eigen logica heeft. We kunnen ons aansluiten bij dit uitgangspunt. We zijn er echter niet van overtuigd dat via het begrip nevelstad, om de woorden van onder meer Hidding te gebruiken, een conceptueel kader ontwikkeld kan worden, waarmee de interactie en differentiatie van stad en land integraal kan worden bestudeerd. Daar zijn twee redenen voor. Ten eerste gaat de manier waarop de aanhangers van het begrip nevelstad bepaalde ideeën voorstellen voorbij aan wat anderen hierover reeds gezegd hebben. Zo onderlijnen zij de noodzaak om de duale benadering van de bebouwde ruimte op te geven en tussencategorieën te herkennen die stad noch platteland zijn en wijzen zij op het ontstaan van centrumfuncties op perifere locaties, zoals parkeerplaatsen en kruispunten.

We vinden een en ander echter reeds terug in sociaal-geografische en planologische literatuur van begin jaren zestig. Het in 1962 gehouden lustrumcongres van de Vereniging van Utrechtse Geographische Studenten ging over 'De stad in nieuwe vormen', dat wil zeggen over de manier waarop, ver van het stadscentrum, zich nieuwe vormen van stedelijke occupatie, zoals dorpsuitbreidingen met een suburbankarakter, forensenkampen, recreatiecomplexen en dubbele woningen ontwikkelen. Op het congres was er ook sprake van het 'meerzijdig beïnvloed tussengebied' en van de kleinste geografisch relevante eenheden, die 'establishments' werden genoemd. Voorbeelden van deze laatste waren picknickplaatsen, kampeerterrainen voor tent en caravan, forensenkampen en bungalowbedrijven. Volgens Van Paassen brengt de term 'establishment' tot uiting dat handelingsverbanden, instituties en huishoudens zich voordoen als functionele eenheden in een kunstmatige vorm. Zij omvatten alle plaatsen waar mensen elkaar treffen: woningen, scholen, publieke plaatsen.

Ten tweede worden er begrippen gebruikt die, als men teruggaat naar de bron, niet volledig doordacht blijken te zijn. In de nevelstad krijgen schijnbaar onverwachte plaatsen centrumfuncties. Hiermee lijken zowel functies die men normalerwijze in het centrum van een nederzetting terugvindt als centrale functies in de zin van Christaller te worden bedoeld.

Christallers zeshoekenmodel

Wat van Christaller in het collectieve geheugen blijft, is zijn zeshoekenmodel (zie figuur 1). Christaller heeft het over het locatiepatroon van centrale plaatsen en verschuivingen daarin. Centrale plaatsen zijn nederzettingen met centrale functies: goederen of diensten die op een beperkt aantal plaatsen worden aangeboden en geofbruikt worden door de gezinnen en bedrijven van de omgeving van die plaatsen. Elke centrale functie heeft een reikwijdte met een bovengrens en een ondergrens. De bovengrens is de maximale afstand die men bereid is af te leggen om de functie aan te schaffen. De ondergrens wordt gevormd door het gebied waarbinnen het nog rendabel (voor commerciële functies) of vanuit kostenstandpunt verantwoord (voor niet-commerciële functies) is om de functie aan te bieden. Deze ondergrenzen en bovengrenzen kunnen in de loop der tijd veranderen. Zo kan de bovengrens bijvoorbeeld hoger komen te liggen door schaalvergroting in het aanbod

(denk aan de opkomst van grote warenhuizen en bioscoopcomplexen), verbetering van de transportmiddelen, mogelijkheden tot minder frequent winkelbezoek (door veralgemeend diepvriesbezit). Stijging van de bevolkingsdichtheid of van de koopkracht leiden tot verlaging van de ondergrens.

Het zeshoekenmodel gaat ervan uit dat de verbruikers van centrale functies naar het meest goedkope centrum gaan en dat het aanbod van centrale functies gebeurt vanuit een minimum aantal centra. Dit zijn twee uitgangspunten die betrekking hebben op het gedrag van mensen. Daarnaast zijn er uitgangspunten die betrekking hebben op de structuur van het gebied. Het gaat om de eis tot isotropie, zodat de bovengrenzen van de reikwijdte cirkels zijn, en de eis dat de prijzen niet variëren, zodat 'meest goedkoop' ook 'meest nabij' betekent. In eerste instantie wordt er ook vanuit gegaan dat er binnen de bovengrens maar een enkelvoudig aanbod (een enkele inrichting die de centrale functie in kwestie uitoefent) kan zijn, wat erop neerkomt dat de ondergrens de bovengrens benadert of ermee samenvalt. Als je van deze veronderstellingen uitgaat, krijg je het zeshoekenmodel. Een centrale plaats is telkens gelegen in het middelpunt van een gelijkzijdige driehoek, gevormd door de drie meest nabije centra van één of meer niveaus hoger, waarvan er twee één niveau hoger liggen.

Wanneer men de veronderstelling van een enkelvoudig aanbod weglaat en dus meer aanbieders van dezelfde centrale functie toelaat binnen de bovengrens, dan zijn er ideaaltypisch twee strategieën mogelijk om een zo groot mogelijk aandeel van de markt te veroveren. Ofwel gaan de aanbieders zich in dezelfde centrale plaats vestigen, ofwel gaan ze zich zo ver mogelijk van elkaar vestigen (in het model betekent dit: in centra van lager niveau). In het eerste geval krijgt men overconcentratie van centrale functies in de grotere centra. In het tweede geval worden centra van lagere orde opgewaardeerd. Bij Christaller is de bovengrens doorslaggevend. Dit betekent dat de aanbieders zich zoveel mogelijk in dezelfde centrale plaats zullen vestigen, omdat de verbruikers toch bereid zijn die afstand af te leggen. Dit belet echter niet dat hij vaststelt dat er in streken met grote bevolkingsdichtheid een algemene

opwaardering heeft plaatsgevonden, wat in zijn theorie betekent dat aanbieders ook van de tweede strategie gebruik maken.

Christaller stelt ook vast dat centra die verkeerskundig goed gelegen zijn ook een hoger niveau halen dan op grond van het zeshoekenmodel verwacht wordt. Maar deze mogelijkheid had hij reeds theoretisch beredeneerd. In het zeshoekenmodel verloopt het verkeer immers niet optimaal. Vanaf het ogenblik dat verkeer een belangrijke rol vervult in de lokale of regionale economie, zullen centra van lager niveau die verkeerskundig gunstig gelegen zijn, opgevoerd worden. Hij noemt dit het verkeersprincipe, dat een selectieve werking uitoefent. Tenslotte spreekt het vanzelf dat, indien aan de voorwaarden van isotropie niet wordt voldaan, er vervormingen in het spreidingspatroon optreden en dat ook buiten het middelpunt gelegen nederzettingen (ten opzichte van het zeshoekenmodel) uitgroeien tot centrale plaatsen.

Christallers theorie zegt niets over welke individuele nederzettingen van een lager niveau dragers worden van

centrumfuncties van een hoger niveau. De redenen daarvoor moeten door ander onderzoek aan het licht gebracht worden. Christaller stelt alleen achteraf vast dat bepaalde nederzettingen centrale functies van hoger niveau aanbieden. Dit is perfect mogelijk binnen zijn theorie. Alleen stelt die theorie randvoorwaarden op: niet alle nederzettingen komen in aanmerking voor een opwaardering. Onderzoek naar de evolutie in de uitoefening van centrale functies door steden van verschillende niveaus wijst bovendien uit dat in de afdaling naar lagere echelons nog heel goed de hiërarchie van het model te bespeuren valt. Je kunt deze gedachtegang ook doortrekken naar het niveau van gehuchten en 'establishments', waar zich centrale functies kunnen vestigen, volgens een logica die dan door ander onderzoek moet worden blootgelegd.

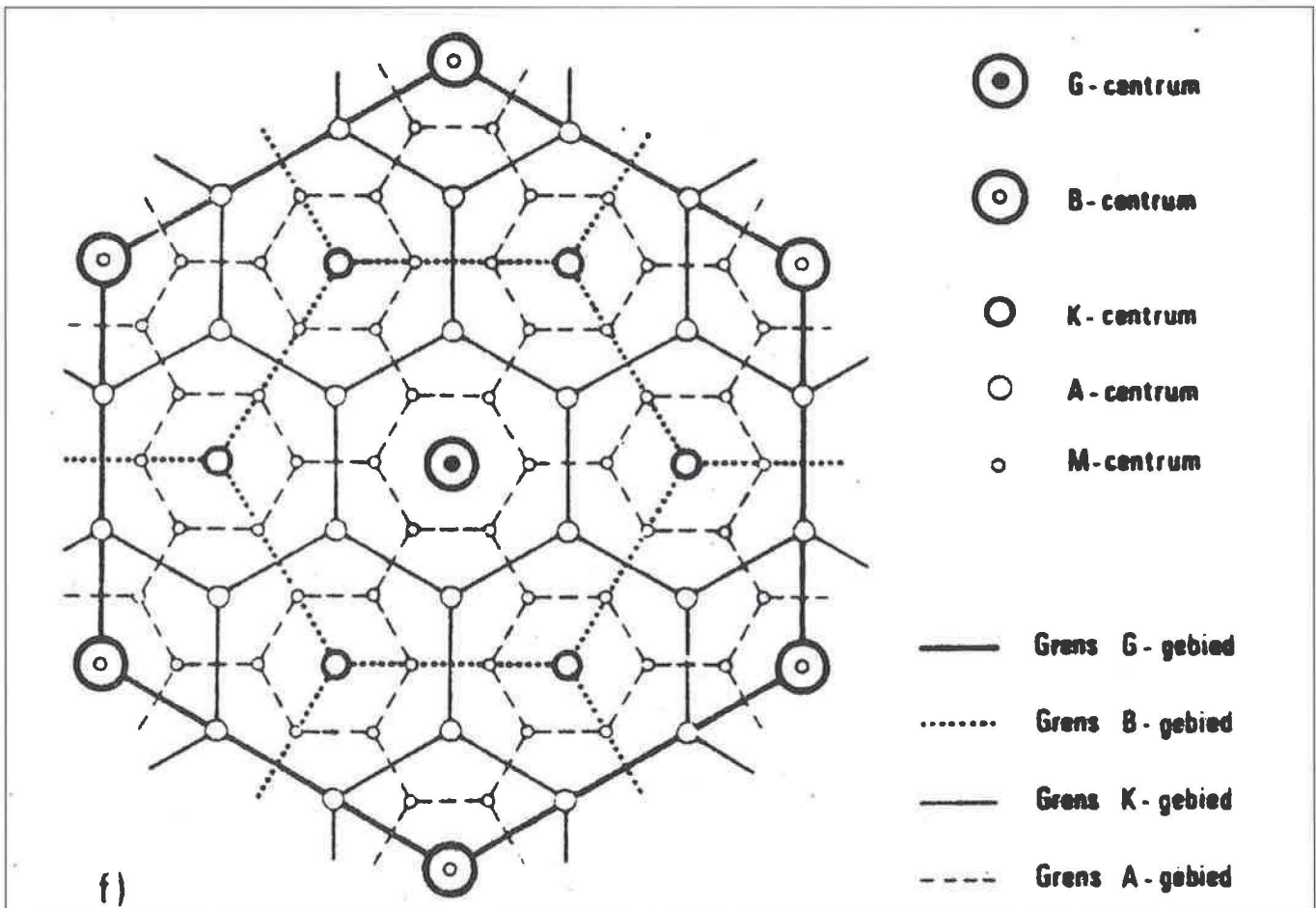
Het is wel zo dat Christaller, door de manier waarop hij zelf tewerk is gegaan (een reëel spreidingspatroon analyseren in termen van een rationeel model plus afwijkingen) en de manier waarop hij doorgaans in de literatuur wordt voorgesteld, de idee voedt dat al wat buiten de

zeshoeken valt, chaos of onwenselijk is. Maar zoals bovenstaande redenering aantoont, is dit niet noodzakelijk. Christaller zegt ook niet waar precies binnen de nederzetting een centrale functie wordt gelokaliseerd, in het centrum of in de periferie.

Regionalisering van de woonmarkt

Als beschrijvend concept heeft 'nevelstad' vooral op de morfologie betrekking. Op zich hebben we daar geen moeite mee, maar het concept suggereert ook dat de oude visie op de ruimtelijke structuur van Vlaanderen niet meer geldt. Tot deze oude visie kan men een hiërarchische structuur van centrale plaatsen rekenen. Maar wanneer 'nevelstad' impliceert dat perifere plaatsen centraliteit verkrijgen, hoeft dit niet tegenstrijdig te zijn met deze oude visie. Voor de analyse van de nevelstad zou verder een aantal nieuwe concepten nodig zijn. We hebben echter vastgesteld dat al minstens vier decennia lang de tweedeling stad-platteland in twijfel getrokken wordt in studies die werken met concepten die sterk lijken op, als ze al niet precies hetzelfde zijn als, deze nieuwe concepten. In wezen is dat wat

Figuur 1 - De nevelstad volgens Christaller.

het begrip nevelstad tracht uit te drukken een verdere ontwikkeling van processen die al heel lang aan de gang zijn. De vraag rijst of 'nevelstad' wel het meest geschikte concept is om het huidige stadium in deze verdere ontwikkeling als uitgangspunt te nemen van een nieuwe theorievorming of van de planologische praktijk.

Er is op zijn minst behoefte aan een concept dat de functionele structuur van Vlaanderen beziet vanuit dezelfde idee dat nederzettingen geïntegreerd worden in grotere gehelen die men niet adequaat kan weergeven met de concepten stadsgewest of hiërarchie der centra. Een kandidaat hiervoor is regionale woonmarkt, of beter nog, regionalisering van de woonmarkt.

Regionalisering van de woonmarkt omvat de totstandkoming van gebieden van de meest uiteenlopende aard op het gebied van verstedelijking, die geduid worden vanuit de historische ontwikkeling van woonmilieudifferentiatie en uitsortering van bevolkingsgroepen over woonmarktsegmenten. Woonmarkten bestaan uit de nederzettingen die door huishoudens als woonplaats of als vestigingsplaats van tweede verblijven in overweging worden genomen.

De regionalisering van de woonmarkt laat zich als volgt omschrijven. Met grote steden als middelpunt komen er regionale woonmarkten tot stand die zich uitstrekken tot voorbij omliggende regionale en kleine steden, die op hun beurt het middelpunt kunnen zijn van een kleinere woonmarkt. Rond deze regionale en kleine steden vertoont de woonmarkt dus een gelaagde structuur: een superpositie van enerzijds een woonmarkt rond een grote stad en anderzijds de eigen woonmarkt.

Verderaf gelegen regionale en kleine steden en zelfs hoofddorpen kunnen zich (vooralsnog) handhaven als middelpunten van woonmarkten, zonder opgenomen te zijn in een dergelijke gelaagde structuur, al kan de invloed van de grote stad zich er via langeafstandspendel toch laten voelen. Dit zijn alle woonmarkten van een eerste type, waarin de woon-werkrelatie centraal staat. Daarnaast zijn er nog gebieden waar de woonmarkt opnieuw een gelaagde structuur vertoont, ditmaal door de superpositie van enerzijds een conglomeraat van kleine woonmarkten van het eerste type en anderzijds een onderdeel van een woonmarkt van een

tweede type. Het betreft (toeristische en rurale) gebieden waar bijvoorbeeld pensioenmigraties of de aanwezigheid van talrijke tweede verblijven een dominerend dan wel typerend kenmerk zijn. In de eerste plaats gaat het bij de regionalisering van de woonmarkt echter om de ruimte als onroerend-goedmarkt, meer bepaald om de manier waarop de prijs van bouwgrond tot stand komt. Wonen is immers niet alleen het resultaat van ingewilligde woonwensen, maar ook (en vooral) van actieve en passieve selectie veroorzaakt door de specifieke mechanismen van prijsvorming door vraag en aanbod. De opvatting van een woonmarkt als onroerend-goedmarkt verplaatst de aandacht naar het bestaan van expulsiegebieden (gebieden waar autochtonen worden verdrongen door meer bemiddelde nieuwkomers), migratie-groeigebieden en speculatiegebieden (gebieden met veel transacties op de vastgoedmarkt, zonder onmiddellijke weerslag op demografisch vlak). Regionalisering van de woonmarkt leidt ertoe dat er in steeds mindere mate onderscheid gemaakt kan worden tussen gebieden gekenmerkt door rurbanisatie (van binnenuit gedreven verstedelijking van het platteland) en suburbane gebieden. In die zin kan men spreken van een schaa sprong. Deze is echter niet vergelijkbaar met de overgang van stad naar stadsgewest, omdat de intensiteit van de relaties tussen de samenstellende nederzettingen veel minder sterk is dan deze binnen een stadsgewest. Stadsgewesten zijn in feite complex samengestelde centrale plaatsen, terwijl de regionalisering van de woonmarkt dwars door de grenzen van de regio rondom centrale plaatsen heen-snijdt.

De onbevanging analyse van verstedelingsfenomenen houdt in dat men bij het onderzoek naar de nevelstad uitgaat van het landschap, om daarin vervolgens lokale logica's te ontdekken. Met het concept regionalisering van de woonmarkt wordt eveneens uitgegaan van het huidige stadium van stedelijke ontwikkeling, maar in dit geval dienen de achterliggende processen tot uitgangspunt. Een functionele benadering, met ook aandacht voor begrippen en denkbeelden met betrekking tot de historische ontwikkeling, door anderen reeds naar voor geschoven, overheerst. Daarop moet dan het morfologische geënt worden.

Pieter Saey is hooddocent bij de Vakgroep Geografie van de Universiteit Gent. Nathalie Van Nuffel is als Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen verbonden aan de Vakgroep Geografie van de Universiteit Gent.

Literatuurselectie

- Boonen, K. & R. Smits, Ruimtelijke patronen van de nevelstad, p. 272-288; Borret, K., Nevelstad spotting: analyses vanuit concreet-ruimtelijke invalshoek, p. 244; Devoldere, S., Nieuw stedelijke referentiepunten in het post-urbane landschap, p. 245-260; Ryckewaert, M., Woonpatronen in de nevelstad, p. 261-271.
- Dehaene, M. en M. Loopmans, De argeloze transformatie naar een diffuse stad, Vlaanderen als nevelstad. In: *Agora*, 2003, nummer 3 (dit nummer), p. 4-6.
- De Stad in nieuwe vormen, Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1963, Deel LXXX, nr. 1, p. 9-86.
- Hidding, M.C., D.B. Needham & J. Wisserhof, Stad en Land. Een programma voor fundamenteel-strategisch onderzoek, studie in opdracht van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek en het Netwerk voor Onderzoek en Ontwikkeling Ruimtelijk Beleid, NRLO-rapport nr. 98/17, 1998, Den Haag.
- Katern 'Ruimtelijke patronen in de nevelstad', Ruimte & Planning, 2002, jg. 22, nr. 3, p. 244-288.
- Saey, P., Ontwikkelingspolen en verzorgende centra in de geografische opbouw van Vlaanderen. Een oefening in toegepaste analytische geografie, Publikaties van het Seminarie voor Menselijke en Economische Geografie der Rijksuniversiteit Gent, nr. 18, 1990.
- Saey, P. & N. Van Nuffel, Regionale woningmarkten als subversief amendement op het Tienen-Landen paradigma, Planologische discussiebijdragen. Thema Stad/land, 1999, Deel 1, p. 77-84.
- Van Nuffel, N., Regionale woningmarkten en de Trendbreuk, Rooilijn, 2001, nr. 8, p. 399-404.
- Van Paassen, C., Geografische Structurering en Oecologisch Complex, een bijdrage tot sociaal-geografische theorie-vorming, Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1962, Deel LXXIX, nr. 3, p. 215-233.